

IZMEĐU SEMIOTIČKIH PRAVACA I METODIČKIH VIDOKRUGA

ČEDOMIR REBIC

Republički prosvjetno-pedagoški
zavod, Sarajevo

Stručni rad

U interpretaciji jezičkih jedinica zapažaju se različite tendencije, često suprotstavljene. Riječ je o integraciji i diferencijaciji.¹ Integrativni pristup zahtijeva da se jezičke jedinice promatraju u sistemu, u cjelini, sveobuhvatno, dok diferencijalni pristup teži ka razlučivanju, razlikovanju, zapostavljanju sličnosti i uvođenju distinkcije. Svaka valjana lingvistička analiza, takođe i školska interpretacija jezičkih sadržaja, mora se koristiti prednostima i jednog i drugog pristupa. Na kojem će pristupu biti više utemeljen interpretativni proces, zavisi od cilja interpretacije, objekta na kojem se izvodi interpretacija, nivoa usvajanja znanja i intelektualnih mogućnosti učenika.

Ako interpretaciju provodimo na objektu nižeg lingvističkog reda, onda se više oslanjamo na mikrolingvistički pristup; a ako u interpretaciju uključujemo objekat koji pripada višem lingvističkom nivou, onda makrolingvistički pristup moramo potpunije slijediti.

Savremena lingvistička i metodička znanost ističu potrebu da se svaka jezička pojava promatra u relaciji i u okviru viših sintaksičkih nivoa, da se iz tih relacionih pojmova konstruiše semantika date pojave. Značenje svake jezičke jedinice valja tumačiti u kontekstu i to tako da se analiza i sinteza uslovljavaju, da se dijelovi sagledavaju u sintezi i korelaciji, da se na analizi i sintezi temelji saznajni proces i apstraktno mišljenje.

Uvođenje diskursa kao lingvističkog nivoa višeg reda omogućava da se izvede potpuniji opis drugih jezičkih jedinica. »No golemi koraci što ih je lingvistika učinila u humanističkim znanostima više ne dopuštaju da se odnos diskursa prema jeziku zaobilazi. Neizravni put opozicije između jedinice diskursa i jedinice jezika nameće se danas svakome kome je stalo da svoje istraživanje postavi na suvremene osnove.«²

Rečenica je operator za riječ, a diskurs za rečenicu. Smisao neke jezičke jedinice ne izvodi se zbirom nego konsolidovanjem i integrisanjem. Na smisao rečenice ili nadrečeničnog jedinstva utiče ne samo značenje leksičkih jedinica nego i odnos koji je stvoren među tim jedinicama. Smisao se izvodi

¹ O metodama ispitivanja semantike i o komponentama analize jezičkih jedinica vidi: Академия наук СССР Институт языкознания *Принципы и методы семиотических исследований* ред. В. Н. Ярцева и др., »Наука«, Москва, 1976, str. 291—314.

² Paul Ricouer, *Živa metafora*, Biblioteka Teka, GZH, 1981, str. 78.

iz semantičke organizacije. »Na razini riječi odista nema rješenja: može se reći za riječ da je 'konvencionalna' ili 'prirodna'. Samo se preplet diskursa 'odnosi na nešto'.«³

U diskursu se uspješnije sagledava sintagmatski plan, kombinacija znakova i intencionalnost. Spoznavanja kako iz jezičkog sistema uključivanjem i aktualizovanjem znakovi postaju značenjske jedinice i primaju semantička obilježja, kako od kombinacije znakova zavisi njihova vrijednost — valjane su misaone aktivnosti koje je moguće ostvarivati dostignućima savremene psihologije nastave, »pristupima prozaične — bele kutije«. Na vezama i odnosima među jezičkim jedinicama moguće je zasnivati različite stvaralačke zadatke kojima se razvijaju misaoni procesi učenika, sposobnost za integrativno opažanje, rekonstrukciju ideja i povezivanje operacija.

Kao što riječ unutar rečeničkog sklopa prenosi i »povjerava« svoje značenje drugim riječima, izlazi iz izoliranosti leksičkog koda i stvara rečeničnu cjelinu, tako i rečenica unutar nadrečeničkog jedinstva ostvaruje integrativne odnose i prima nova svojstva u pogledu oblika i smisla. Metodički pristupi kojim se otkrivaju ove pojave, primjerene intelektualnim mogućnostima učenika, osobito su valjane za razvijanje jezičkog osjećaja, jezičke intuicije i gramatičkog mišljenja. Ovdje se osobito plodonosno mogu primjenjivati vježbe kojim ćemo procjenjivati kako neki elementi određenog lingvističkog nivoa u procesu integracije mijenjaju kumulativne sposobnosti zadržavanja starih i primanja novih značenja. Sagledavanjem ovog raspona značenja uzajamno se uslovljava razvoj sposobnosti mišljenja kao procesa u kome se »susreće« djelovanje subjekta i objekta, procesa u kome je omogućeno »istovremeno kretanje znanja u njemu«. ⁴

Metodičkim pristupima vrijedi osigurati da se sintaksički nivoi promatraju u dinamičkoj vezi. Poslije otkrivanja smisla i značenja datog sintaksičkog nivoa idemo u pravcu sljedećeg i to tako da smisao i značenje sljedećeg temeljimo na okosnici prethodnog. Međutim, integracija smisla nivoa, po prirodi jezičkog dinamizma, ne ide samo u linearnom pravcu — od prethodne prema sljedećoj — nego i obrnuto. Na konstituisanje smisla prethodne, kao gradilačkog elementa višeg lingvističkog nivoa, a po modelu »tekst-interpretator«, ⁵ utiče cjelina teksta.

Književno umjetničko djelo sastoji se od rečenica poredanih po umjetničkom slijedu. Kada remetimo taj slijed, nastaju promjene koje se odražavaju na jedinstvu smisla i na mogućnosti konstituisanja estetskog predmeta. U tekstu:

»Tu su i dve varoške učiteljice, Zorka i Zagorka, obe rodом iz kasabe. Za njihovu naklonost otimaju se svi ovi mladići i pred njima i oko njih igraju ljubavnu igru, naivnu, zamršenu, bleštavu, mučnu. Pred njima se vode dis-

³ Nav. dj., str. 82.

⁴ S. L. Rubištajn, *O mišljenju i putevima njegovog istraživanja*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva SR Srbije, Beograd 1981, str. 39.

⁵ O odnosu recipienta prema različitim semiotičkim nivoima vidi T. M. Дридзе, *Семioticкий уровень как существенная характеристика реципиента*, *Смысловое восприятие речевого сообщения*. Издательство «Наука», Москва, 1976, str. 200—203.

kusije, kao turniri pred damama ranijih stoleća; zbog njih se, posle, sedi na kapiji i puši u mraku i samoći, ili peva sa društvom koje je dotle negde pilo; zbog njih su među drugovima potajne mržnje, nevešto skrivene ljubomore, i otvoreni sukobi. Oko deset sati one odlaze. Mladići ostaju još dugo, ali raspoloženje na kapiji opada, borbena rečitost popušta (I. Andrić, *Na Drini ćuprija*, str. 249—250),

— u prvoj rečenici: »Tu su i dve varoške učiteljice, Zorka i Zagorka, obe rodom iz kasabe«, nalaze se dva lika uz koje je vezan sadržaj intertekstnih i finitivne rečenice.

Ali, ako ovo nadrečenično jedinstvo preoblikujemo tako da je inhoativnu rečenicu »Tu su i dve varoške učiteljice...« stavimo na kraj, da primi funkciju finitivne:

»Za njihovu naklonost otimaju se svi ovi mladići i pred njima i oko njih igraju ljubavnu igru, naivnu, zamršenu, mučnu. Pred njima se vode diskusije, kao turniri pred damama ranijih stoljeća; zbog njih se, posle, sedi na kapiji i puši u mraku i samoći, ili peva sa društvom koje je dotle negde pilo; zbog njih su među drugovima potajne mržnje, nevešto skrivene ljubomore, i otvoreni sukobi. Oko deset sati one odlaze. Mladići ostaju još dugo, ali raspoloženje na kapiji opada, borbena rečitost popušta. Tu su i dve varoške učiteljice, Zorka i Zagorka, obe rodom iz kasabe«,

— onda u ovako promijenjenom slijedu rečenica sadržaj intertekstnih rečenica usmjeren je prema osobama koje nisu eksplicitno izražene u inhoativnoj rečenici: »Za njihovu naklonost otimaju se svi ovi mladići i pred njima i oko njih igraju ljubavnu igru, naivnu, zamršenu, mučnu«.

Tako je u prvoj verziji teksta ljubavna naklonost mladića usmjerena prema seoskim učiteljicama, Zorki i Zagorki, dok je u drugoj ta naklonost usmjerena prema drugim osobama. Zorka i Zagorka samo su prisutne osobe, a ne i osobe prema kojim je usmjerena ljubav. Drukčiji slijed rečenica nametnuo je drukčije značenje, smisao, umjetničku i estetsku vrijednost, postulirao predmete na kojim se mogu zasnivati nove estetske konkretizacije.

Za razvijanje sposobnosti povezivanja semantičkih pojmova, konstrukcije novih značenja, otkrivanja odnosa između semantičkih i sintaksičkih komponenata — osobito su korisni sadržaji o determinatorima. U rečenici *Duva jak vjetar* determinator *jak* nije obavezan ako rečenicu promatramo sa smisaonog aspekta, jer je konstrukcija *Duva vjetar* smisljena i bez determinatora. Ali, u rečenici *Mladić crne kose prođe ulicom* determinator *crne* je obavezan, jer je konstrukcija *Mladić kose prođe ulicom* besmislena.

Semantika, kao najstarija lingvistička grana, nije dovoljno zastupljena u interpretativnom nastavnom procesu. Glavni uzrok je u tome što u okviru same semantike nisu precizno definirane semantičke jedinice, veličine i kategorije. Potrebe za tješnjim sadejstvom semantike i sintakse vrlo su velike. Valjanost sintaksičke konstrukcije može se uspješno otkrivati samo ako se sagledavaju i semantički odnosi.

U svakom valjanom interpretativnom procesu moraju se otkrivati dotirne tačke između sintakse i semantike; sintaksički opisi izvoditi na semantičkim odnosima, jer se »značenje jedne rečenice zasniva na značenju njenih

elementarnih delova i načinu njihovog kombinovanja«. ⁶ Semantičkoj strukturi valja pristupiti kao promjenljivoj i razvojnoj pojavi jer se tako pristupa jezičkim strukturama. Leksička značenja, semantičke strukture i sintaksičke projekcije treba povezano tumačiti.

Na ovakvim sadržajima možemo uspješno da razvijamo gramatičko mišljenje učenika, jer se sintaksička i semantička struktura međusobno uslovljavaju, a elementi od kojih su sačinjene eksplicitni i implicitni su, u tekstu i kontekstu poznati i nepoznati, pa to zahtijeva da se potpunije provodi akt analize, sinteze i uopštavanja. Ovakav nam pristup omogućava da otkrivamo unutrašnji odnos između misli i govora, djelovanje jednog procesa na drugi.

⁶ Noam Čomski, *Gramatika i um*, Nolit Beograd, 1972, str. 109.